

PROJEKT EDUKACYJNY:

**OCHOTNICZE HUFCE PRACY
W PRZECIWDZIAŁANIU DYSKRYMINACJI
I ZWIĄZANEJ Z NIĄ PRZEMOCY**

Zwoleń 2008 r.

www.prohumanum.org

www.ohp.pl

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej

www.mpips.gov.pl

PRZEMOC

DIAGNOZOWANIE

PRZECIWDZIAŁANIE

Spis treści:

Podstawowe pojęcia i definicje	str. 3-5
Źródła przemocy	str. 6-8
Przemoc wobec dzieci w domu	str. 9-14
Przemoc w rodzinie	str. 15-21
Przemoc w środowisku szkolnym	str. 22-25
Ofiara, sprawca przemocy	str. 26-39
Zadania polskich instytucji i służb społecznych w dziedzinie przeciwdziałania przemocy w rodzinie	str. 40-45
Bibliografia	str. 46-47

Materiały opracowane na podstawie:

- artykułu Agnieszki Milczarek – „ABC wiedzy o zjawisku agresji i przemocy” Poradnik wychowawcy RAABE, 2001
- Joanna Węgrzynowska, Agnieszka Milczarek w www.przemocwzszkole.pl
- PROGRAM PRZECIWDZIAŁANIA PRZEMOCY – STOP autorstwa Agnieszki Milczarek i Joanny Węgrzynowskiej
- **"Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie"** wydane przez Instytut Psychologii Zdrowia, Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie "Niebieska Linia".
- Materiały Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie "Niebieska Linia".

PODSTAWOWE POJĘCIA, DEFINICJE

W literaturze specjalistycznej istnieje olbrzymia wielorakość *definicji przemocy*, ogólnie:

- pod pojęciem przemocy rozumie się wymierzone i celowe zachowania zmierzające do szkodenia innym, ewentualnie przybierające destruktywny lub awersyjny charakter; **intencjonalność zachowania – działania sprawcy są celowe**
- polega na świadomym wywieraniu presji na słabszą jednostkę lub grupę, na wykorzystaniu własnej przewagi fizycznej lub psychicznej; wiąże się z fizycznym i psychicznym przymusem, z działaniem wbrew woli jednostki i na jej szkodę; **skutki zachowań – działanie to przynosi negatywne skutki dla osoby, przeciwko której jest skierowane**
- określana jest przeważnie jako intencjonalne użycie przewagi, siły, które narusza porządek moralny, **społeczne reguły i wzory zachowań – działanie to jest sprzeczne z normami społecznymi i konwencjami.**

Agresję rozumie się wtedy jako reakcję na różne bodźce zmierzającą do wyładowania niezadowolenia lub gniewu, niezgodną z ogólnie przyjętymi zasadami, prowadzącą do przemocy. (typy agresji: emocjonalna, sadystyczna, instrumentalna, normatywna)

Większość definicji przemocy bierze pod uwagę trzy podstawowe kryteria:

- **formę zachowania,**
- **intencje,**
- **skutki**

przykładowe definicje:

przemoc – to niepoprawne zastosowanie przymusu przy użyciu siły, mocy, władzy (Selg, *Psychologia agresywności*, 1988)

przemoc – to siła przeważająca czyjaś siłę; fizyczna przewaga nad kimś; narzucona bezprawnie władza, panowanie; czyny bezprawne, dokonane z użyciem siły, gwałtu (*Słownik Języka Polskiego*, PWN 1993)

przemoc – to „wszelkie nieprzypadkowe akty (słowne i fizyczne) godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody jednostki, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji” (I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1994)

„ w psychologii społecznej przyjmuje się, że **agresja** czy **przemoc** interpersonalna to czynności intencjonalnie podejmowane przez ludzi (...), stanowiące zagrożenie bądź powodujące szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób (...), wywołujące ból, cierpienie, destrukcję, prowadzące do utraty cenionych wartości” (wg. Frączka 1996, s.37)

W przemocy możemy dokonać rozróżnienia na **osobową** i **strukturalną**. Obie są wyrazem demonstracji siły i mają za cel wyrządzenie szkody:

przemoc osobowa – to wyrządzenie szkody jednostce przez inną jednostkę z racji nierównego rozłożenia sił, ewentualnie też wyrządzenie szkody rzeczom.

przemoc strukturalna – dotyczy szkód wyrządzanych jednostce na drodze zmonopolizowania lub używania przez grupę lub część społeczeństwa określonych środków w taki sposób, że dochodzi do zachwiania poziomu równowagi i wywołania chaosu w systemie, np. poprzez stworzenie nierównych szans życiowych uwarunkowanych społecznymi czy też instytucjonalnymi względami.

Inne specyfikacje przemocy: przemoc fizyczna, psychiczna, werbalna, seksualna, przemoc przeciwko kobietom, przemoc rasistowska, strukturalna.

bullying – tyranizowanie, napastowanie

mobbing – osaczanie – to celowe działania, zmierzające głównie do wyłączenia danej osoby ze wspólnoty; wywieranie nacisku na innych uczestników grupy w celu doprowadzenia „ofiary” do rezygnacji z udziału w grupie; dotknięta osoba narażona jest na systematyczną (regularną) opresję jednej lub więcej osób na przestrzeni dłuższego czasu z zamierzonym celem doprowadzenia jej do izolacji, w konsekwencji dotknięta osoba pośrednio lub bezpośrednio odbiera taki stan rzeczy jako wyraz dyskryminacji i przyjmuje status ofiary.

KIEDY MAMY DO CZYNIEŃ Z PRZEMOCĄ?

Przemoc ma miejsce wówczas, gdy uczeń atakujący jest silniejszy fizycznie lub psychicznie. **Cechą charakterystyczną jest zatem nierównowaga sił.**

Jednym z rodzajów przemocy jest zjawisko znęcania. **Znęcanie ma miejsce wtedy, gdy jedna osoba jest przez dłuższy czas narażona na ataki** (bezpośrednie lub pośrednie) ze strony innej silniejszej osoby lub grupy. Nie potrafi się im przeciwstawić.

PRZEMOC PRZYBIERA RÓŻNE FORMY

Najogólniej można podzielić je na trzy grupy:

przemoc fizyczna

- bicie
- popchnięcia
- podcinanie
- wymuszanie pieniędzy
- zamykanie w pomieszczeniach
- niszczenie własności
- kopanie

- plucie

przemoc słowna

- przezywanie
- wyśmiewanie
- grożenie
- ośmieszanie
- plotkowanie
- namawianie się
- szantażowanie
- obrażanie

przemoc bez użycia słów i kontaktu fizycznego

- wrogie gesty
- miny
- izolowanie
- manipulowanie związkami przyjaźni

Pamiętaj

Przezywanie czy izolacja może być tak samo krzywdzące i bolesne jak atak fizyczny. Nie wolno lekceważyć tych form przemocy. Wszystko bowiem zależy od wrażliwości atakowanej osoby.

Niektóre dzieci stają się obiektem przemocy ze strony kolegów a inne nie. Czy mają w sobie coś szczególnego? Wbrew potocznym opiniom ofiarą przemocy nie zostaje dziecko ze względu na swoją tuszę, kolor włosów, okulary czy dobre stopnie. Takie dzieci mogą być narażone na ataki ze strony swoich kolegów częściej niż pozostałe, jeśli jednak umieją się temu aktywnie przeciwstawić, zaczepianie zwykle szybko ustaje. To raczej wewnętrzne cechy dziecka i sposób jego zachowania decydują o tym, że staje się ono obiektem długotrwałego prześladowania.

ŹRÓDŁA PRZEMOCY

Przemoc młodocianych jest określona warunkami społecznymi, jakie kształtowały danych ludzi.

1. **Przemoc doświadczana w rodzinie** staje się pierwszą inspiracją do przemocy przejawianej w późniejszym życiu.
Funkcjonowanie rodziny uzależnione jest od zmian zachodzących np. w uprzemysłowieniu i urbanizacji. Przemoc w stosunku do współmałżonka zdarza się we wszystkich klasach społecznych – prawdopodobieństwo jej wystąpienia wzrasta natomiast w środowiskach o nasileniu zjawisk patologii społecznej, w rodzinach zdeintegrowanych i dysfunkcyjnych, a także w rodzinach dotkniętych bezrobociem i biedą. Przemoc rodzicielska w każdej formie modeluje przemoc dziecięcą. Używając przemocy rodzice budują w dziecku przekonanie, że jest ona postawą powszechnie przyjętą w świecie, co więcej dostarczają dzieciom wzorców zachowań agresywnych. Brak akceptacji przez rodziców, bicie, poniewieranie powoduje, że młodzi ludzie dorastając szukają odwetu na innych.

2. Nasilenie się skłonności do przemocy wzrasta w miarę dorastania pod wpływem rozmaitych frustracji, spowodowanych niepowodzeniami życiowymi i wynikającymi z tego powodu obciążeniami psychicznymi – przemoc staje się sposobem na zademonstrowanie swojej wartości i kompensuje niepowodzenia.
 - **grupa rówieśnicza**
W grupie rozmywa się odpowiedzialność za swoje czyny – jeżeli jest się jednym z wielu zmniejsza się również poczucie winy, a przynależność do grupy daje poczucie akceptacji, bezpieczeństwa i atrakcyjności.

 - **szkoła**
Szkoła narzuca zuniformowaną kulturę, wiedzę, język, dostarcza im także wzorców zachowań, uczniowie znajdują się w szkole pod stałym działaniem przemocy psychicznej, cechującej się brakiem wyboru i wynikającym z tego przymusem; życie w szkole podlega coraz większej brutalizacji, brutalizuje się wraz z tym uczniowski język, a opresywność staje się częścią składową wzajemnych relacji między wszystkimi podmiotami związanymi z edukacją – uczniami, nauczycielami, rodzicami. Krzywdzeni, stosując przemoc starają się sami stworzyć „świat odwetu”; mocując się z sytuacją opresywną, uczeń ucieka się do autoprzemocy i autoopresji – ratunku szuka na drodze przypodobania się prześladowcom lub na drodze emancypacji i buntu.

3. **Przemoc dla tzw. „zabicia wolnego czasu”** – z nudy, często inspirowana przez media.
Mass media odbierane są przez młodych nie tylko jako źródło rozrywki, lecz przede wszystkim jako ważne i wiarygodne źródło informacji o świecie, młodzi reagują na przemoc widzianą na ekranie, uczą się jej i zachowują się coraz brutalniej.

Kontrast między możliwościami finansowymi a atrakcyjną ofertą spędzania wolnego czasu prezentowaną przez media – wywołuje frustrację i zachowania agresywne wobec ludzi lub przedmiotów (wandalizm)

4. **Wszelkie nierówności** społeczne wynikające z różnic płci, wieku, pochodzenia społecznego, przynależności etnicznych, z którymi wiążą się rozmaite dyskryminacje – przemoc staje się środkiem w przewyciężaniu danych nierówności i ich skutków

PRZYCZYNY AGRESJI I PRZEMOCY TKWIĄCE W RODZINIE:

- patriarchalny wzór rodziny – eksponujący takie cnoty „męskie” jak kult siły, wojowniczość, surowość – który przyznaje mężczyźnie przywilej stosowania przemocy o charakterze zarówno fizycznym jak i psychicznym
- stosowanie agresji i przemocy przez rodziców w kontaktach między dorosłymi i w stosunku do samego dziecka
- pobłażliwość i przyzwolenie dla dziecka na stosowanie agresji wobec innych
- brak przekazu, co jest dobre a co złe
- podwójne wzorce zachowań (co innego się mówi a co innego się robi)
- brak ciepła, zainteresowania i zaangażowania w sprawy dziecka
- brak jasno wyznaczonych granic w zachowaniu
- wychowanie w duchu „*dzieci i ryby głosu nie mają*”
- rozwiązywanie konfliktów i napięć domowych z użyciem siły
- kryzysy rodzinne (kłótnie, rozpad rodziny – separacja, rozwód rodziców)
- temperament dziecka

PRZYCZYNY AGRESJI I PRZEMOCY TKWIĄCE W SZKOLE:

organizacja szkoły:

- hałas, mała przestrzeń i ograniczona ruchliwość
- czas spędzany w sposób ukierunkowany
- stała sytuacja oceny i narzucony odgórnie porządek
- anonimowość uczniów i nauczycieli
- nieustanny brak możliwości wyboru, wycofania się z pracy grupy

relacje nauczyciel – uczeń:

- chłód emocjonalny nauczycieli w stosunku do uczniów
- przedmiotowe traktowanie wychowanka
- relacje oparte tylko na wymaganiach bez nagradzania i wzmacniania pozytywnych zachowań dzieci
- sposób komunikowania się nauczycieli z uczniami (poniżanie, ośmieszanie, straszenie, podkreślanie władzy nauczyciela)
- agresja i przemoc dorosłych na terenie szkoły

proces nauczania:

- brak doceniania i podkreślania wysiłków i postępów dzieci, skupianie się na negatywach
- niesprawiedliwość w traktowaniu i ocenianiu uczniów
- zbyt dużo wymagań – nie uwzględnianie potencjału i możliwości dzieci

- mała uwaga poświęcana na rozładowanie napięć podczas zajęć
- nuda i schematyczność podczas lekcji

PRZYCZYNY AGRESJI I PRZEMOCY TKWIĄCE W GRUPIE RÓWIEŚNICZEJ:

- w grupie rozmywa się odpowiedzialność, zmniejsza się poczucie winy za popełnione czyny
- niejednokrotnie naśladują agresywną osobę z grupy ocenianą przez nich pozytywnie (odważna, silna) – oni sami często są niepewni swej pozycji w grupie
- widzą, że używający przemocy kolega odnosi korzyści, nie traci również swej popularności, nie spotyka się z negatywnymi konsekwencjami ze strony dorosłych
- długotrwałe dokuczanie „ofierze” powoduje, że koledzy zmieniają do niej swój stosunek – staje się mniej wartościowa w ich oczach, zasługująca na taki los; maleje poczucie winy i wyrzuty sumienia

PRZYCZYNY AGRESJI I PRZEMOCY TKWIĄCE W MEDIACH:

Oglądanie aktów przemocy wpływa na uczenie się agresywnych zachowań, tym bardziej, gdy pokazywana forma przemocy:

- przynosi sprawcy satysfakcję, nagrodę, nie wiąże się z konsekwencjami
- jest demonstrowana przez atrakcyjną osobę, z którą można się utożsamić
- jest dokonywana jednocześnie przez wiele osób
- jest usprawiedliwiona wyższymi racjami społecznymi
- jest przedstawiona jako aprobowana społecznie
- jest pokazana atrakcyjnie i bardzo realistycznie – można ją naśladować

Media obniżają poziom empatii, współczucia dla ofiar oraz podwyższają próg tolerancji wobec przemocy, szczególnie gdy nie pokazują cierpienia i krzywdy ofiary przemocy oraz nie ukazują negatywnych skutków przemocy.

PRZEMOC WOBEC DZIECI W DOMU

Przemoc wobec dziecka jest zjawiskiem wywierającym wpływ na wszystkie jego sfery rozwojowe: zdrowie fizyczne, rozwój umysłowy, stan psychiczny oraz współżycia z innymi. Największe konsekwencje wynikają jeżeli przemocy doświadcza ze strony najbliższych. W rodzinie, gdzie są szczególne więzi – więzi oparte na potrzebie miłości, przynależności, doznawania wsparcia i opieki, doświadcza ograniczeń i wzmocnień własnego rozwoju, nabywa zaufania do otaczającego świata, zdobywa umiejętności w kontaktach społecznych.

Rodzina, w której więzi te i kryteria są zaburzone, pozbawia dziecko elementarnych umiejętności emocjonalnego i społecznego funkcjonowania. Myśli dziecka o otaczającym świecie nacechowane są brakiem zaufania do innych osób, poczuciem bezradności, złością, brakiem umiejętności rozwiązywania problemów wynikającym z niskiego poczucia własnej wartości, tendencja do izolacji zarówno emocjonalnej jak i społecznej. Ofiary przemocy same pilnują się, żeby nie ujawniać swoich silnych przeżyć, często odmawiają rozmowy na temat tego co się dzieje u nich w domu. Przyjmują na siebie brzemie tajemnicy. Tajemnica wiąże się z ochroną osoby dorosłej, która je krzywdzi. Sprawca przemocy dba o to, aby „sekret rodzinny” zamknięty był w czterech ścianach ich domu strasząc nasileniem przemocy, wyrzuceniem z domu itp. Najgłębsze spustoszenie w psychice dziecka sieje obarczanie go odpowiedzialnością za zachowania dorosłych, awantury jakie są w domu. Dzieci te sądzą, że są słusznie bite, głodzone, poniżane, wykorzystywane, bo zasłużyły na to, gdyż swoim zachowaniem, tym co zrobiły zdenerwowały mamę, tatę. Chronią swoich rodziców, tworzą ich fikcyjny, idealistyczny obraz, biorą odpowiedzialność za ich czyny. Jedynym ratunkiem wydaje im się zaprzeczanie bądź bagatelizowanie doznanych krzywd, pomniejszają je mówiąc, że lanie nie bolało, nie przejmują się tymi okropnymi słowami.

Z drugiej strony narasta w nich przeświadczenie, że są „niedobre”, że tkwi w nich zło, które uzasadnia, prowokuje innych do tego aby je krzywdzić, myślą, że są jedynymi osobami, który spotyka taki los. Zamykają się w sobie, izolują, żeby inni nie odkryli tkwiącego w nich zła, które zmusza najbliższych do zachowań przemocowych. Dzieci, które doznały deprivacji potrzeby bezpieczeństwa w rodzinie przenoszą swoje doświadczenia na kontakty z innymi osobami. Te kontakty cechuje nieufność, lęk, niepewność, obojętność, wrogość. Sposobem obrony często są więc zachowania agresywne. Dziecko wychowane w rodzinie, w której przemoc jest stałym elementem kontaktów, wytwarza w sobie przekonanie, że wzajemne relacje polegają na oddziaływaniu na siebie sprawcy i ofiary. Czasami identyfikuje się ze sprawcą – ma wtedy poczucie władzy, mocy i dominacji. Czasami identyfikuje się z rolą ofiary co przywołuje w nim poczucie bezradności, przerażenia, zagubienia, złości.

Praca z ofiarami przemocy musi więc zmierzać do zwiększenia poczucia bezpieczeństwa, przywrócenia zaufania do świata dorosłych, nabycia umiejętności rozpoznawania i wyrażania uczuć, emocji oraz zwiększania poczucia własnej wartości.

PRZEMOC FIZYCZNA

Za maltretowane dziecko uważa się każde zamierzone i niezamierzone działanie osoby dorosłej, społeczeństwa lub państwa, które ujemnie wpływa na rozwój fizyczny lub psychospołeczny dziecka (Mossakowska 1993, s. 106)

Badania amerykańskie i angielskie wskazują, iż 84% - 97% rodziców stosuje kary fizyczne wobec swoich dzieci w różnych momentach życia.

Ujawniono prawidłowości (wśród przebadanych 570 rodzin):

- chłopcy są mocniej i częściej karani niż dziewczynki,
- karanie jest związane zarówno z wiekiem dziecka, jak i wiekiem rodziców; kary jest silniejsze w stosunku do dzieci małych, młodzi rodzice stosują kary bardziej surowe niż rodzice starsi,
- kolejność urodzenia dzieci ma związek z częstotliwością karania – dzieci najstarsze i najmłodsze oraz jedynacy, karani są rzadziej niż pozostali.

Badania A. Piekarskiej w (1991 r.) przeprowadzone wśród 100 wielkomiejskich, pełnych, nierekonstruowanych, w dobrej sytuacji materialno – bytowej rodzin, wykazały:

- bicie ręką stosuje 66,8% badanych rodziców,
- klapsy – 81%,
- do solidnego lania przyznało się 38, 5% rodziców – 4,5 % stwierdziło, że robi to dość często,
- bicie pasem lub innym przedmiotem stosuje 44,2 %,
- kilkanaście osób przyznało się do bicia na oślep, bicia pięściami, obezwładniania, kopania dziecka,
- jako agresję symboliczną rozumiała autorka stosowanie wymyślnych sposobów karania tj.: ograniczanie ruchów i swobody dziecka, wyrzucanie dziecka z domu, pozbawienie jedzenia czy miejsca do spania – zadeklarowało ok. 25% badanych.

Przemoc fizyczną wobec dzieci stosują nie tylko rodzice.

PRZEMOC EMOCJONALNA

To forma przemocy, która nie zostawia widocznych śladów – porównywalnych ze śladami przemocy fizycznej. Jest jednak przyczyną olbrzymich cierpień. Ofiara emocjonalnej przemocy żyje w świecie, w którym wszystko się coraz bardziej komplikuje. Drobne upokorzenia, wybuchy gniewu, chłód o obojętność albo bezwzględna dominacja, dławienie oporu, umniejszanie osiągnięć, stosowanie nacisku, milczenie, sarkastyczne uwagi, manipulacje i wymuszenia, nieuzasadnione wymagania to najczęstsze rodzaje zachowań, akceptowane przez wielu reguły gry, których jedynym efektem może być chaos. Najczęściej ofiary emocjonalnej przemocy cierpią bez świadków, nie mają z kim podzielić się swoimi uczuciami. Celem przemocy emocjonalnej jest chęć podporządkowania sobie drugiej osoby, zdobycie kontroli. Akty agresji są jawne lub ukryte, powtarzają się, wymuszają uległość oraz „prowadzą do obłędu” (Bach i Deursch, 1980). Skutki mają charakter jakościowy, to znaczy, że w przeciwieństwie do skutków przemocy fizycznej nie są widoczne gołym okiem. Miernikiem doznawanej krzywdy jest natężenie psychicznych cierpień doświadczanych przez ofiarę. Należy pamiętać, że w związkach opartych na przemocy:

- agresor wypiera się swojej agresji,
- akty agresji mają najczęściej miejsce za zamkniętymi drzwiami, ofiara jest sam na sam ze sprawcą,

- akty przemocy fizycznej poprzedzone są aktami słownej agresji,
- przemoc emocjonalna nasila się z czasem, a ofiara przyzwyczaja się i „oswaja” z nią,
- przemoc emocjonalna przyjmuje różne formy i oblicza, nieprzerwanie dyskredytuje odczucia ofiary.

ZANIEDBYWANIE

W literaturze określane jest jako niezaspokajanie podstawowych potrzeb dziecka, nie tylko biologicznych, lecz również w zakresie stymulacji poznawczej. Zaniedbywanie dziecka może zacząć się już w okresie płodowym, gdy matka prowadzi niehigieniczny tryb życia, niewłaściwie się odżywia, pali papierosy itd.

O zaniedbywaniu mówimy wtedy, gdy dzieci są pozostawione długie godziny same sobie, bez właściwej ochrony przed chorobami, w skrajnych przypadkach porzucane. Także, gdy są świadkami libacji, awantur, niedostatecznie zabezpieczone przed zagrażającymi im sytuacjami.

Nie wystarczy dać dzieciom jedzenie, ubranie, ciepłe łóżko czy nowoczesny sprzęt. Zaniedbanie, to brak zainteresowania rozwojowymi potrzebami dziecka, to pozostawienie dziecka samemu sobie, gdy pojawiają się u niego pytania związane z ciekawością świata jaki poznaje, to brak czasu na rozmowę, lekceważenie jego problemów, brak wsparcia, gdy potrzebuje pomocy w zwykłych sprawach codziennych.

PRZEMOC SEKSUALNA

Dzieckiem seksualnie wykorzystywanym uznać można każdą jednostkę w wieku bezwzględnej ochrony, jeśli osoba dojrzała seksualnie, czy to przez świadome działanie, czy przez zaniedbywanie swoich społecznych obowiązków wynikających ze specyficznej odpowiedzialności za dziecko dopuszcza do zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest zaspokojenie osoby dorosłej. (Glaser, Frosh 1995, s.19)

Często uważa się, że tylko osoby psychicznie zaburzone wykorzystują seksualnie dzieci, jednakże w większości są to osoby, których otoczenie nigdy by o to nie posądzało.

Lew - Starowicz wyróżnia następujące typy przemocy seksualnej:

- bez kontaktu fizycznego: masturbowanie się w obecności dziecka, oglądactwo, rozmowy o treści seksualnej kierowane do dziecka,
- kontakty seksualne polegające na pobudzaniu intymnej części ciała
- kontakty oralno – genitalne,
- stosunki udowe,
- penetracja seksualna.

**SYNTEZA BEZPOŚREDNICH I ODLEGŁYCH KONSEKWENCJI
RÓŻNYCH FORM PRZEMOCY
(objawy, po których można rozpoznać ofiarę przemocy)**

A. PRZEMOC FIZYCZNA

A.1. KONSEKWENCJE BEZPOŚREDNIE PRZEMOCY FIZYCZNEJ

SOMATYCZNE:

objawy specyficzne: zgon jako rezultat pobicia, obrażenia narządów wewnętrznych (np. wątroby, śledziony/); wylewy krwawe siatkówki bez złamania lub objawów stłuczenia głowy; mnogie złamania, stwierdzone w obrazie rentgenowskim, o różnie zaawansowanym procesie gojenia, kalectwo; wybite zęby; wyrwane włosy; ślady uderzeń pasem, oparzeń papierosem, szczypania, uderzeń sprzączką sznurem, ślady ugryzień przez człowieka, ślady duszenia, wiązania – szczególnie powtarzające się; obrażenia narządów wewnętrznych; siniaki i rany w różnych fazach gojenia się

objawy niespecyficzne: brak reakcji na ból (w rezultacie długotrwałej przemocy fizycznej); nietrzymanie kału i moczu; wymioty; uporczywe bóle głowy; bóle żołądka; potliwość

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE:

zachowania agresywne w stosunku do innych lub siebie; ucieczki w świat fantazji; brak reakcji na płacz innych dzieci; brak poczucia własnej wartości; zaniżona samoocena; odrzucenie siebie – brak akceptacji własnej osoby; poczucie alienacji; brak przynależności do osób bliskich; poczucie krzywdy; koszmary nocne; zaburzenia koncentracji uwagi, pamięci; całkowita uległość i podporządkowanie się; gwałtowny unik (kulenie się) w odpowiedzi na próbę dotknięcia czy pogłaskania; leki; depresja; słaby kontakt z otoczeniem.

A.2. KONSEKWENCJE ODLEGŁE PRZEMOCY FIZYCZNEJ

SOMATYCZNE:

choroby somatyczne; trwałe uszkodzenia narządów wewnętrznych; organiczne uszkodzenia mózgu; trwałe kalectwo fizyczne; stałe napięcie mięśni ciała: drżenie rąk, tiki

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE:

Stosowanie przemocy wobec innych; małe poczucie własnej wartości

2. PRZEMOC EMOCJONALNA

B.1. KONSEKWENCJE BEZPOŚREDNIE PRZEMOCY EMOCJONALNEJ

SOMATYCZNE:

nietrzymanie moczu i kału; wymioty; bóle w okolicy serca; bóle mięśni; bóle żołądkowe; nadmierna potliwość; nawracające bóle głowy; stałe zawroty głowy; biegunka

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE:

kłopoty z kontrolą emocji; poczucie alienacji: bezsensu, bezradności, samowyobcowania, osamotnienia; fobii; zaburzenia snu; poczucie winy i krzywdy; ucieczki; problemy szkolne; nerwice; lęki; zachowania agresywne w stosunku do innych i do siebie; nieufność do innych

B.2. ODLEGŁE KONSEKWENCJE PRZEMOCY EMOCJONALNEJ**SOMATYCZNE:**

arytmia serca; stałe napięcie mięśniowe; choroby psychosomatyczne (choroba wieńcowa, zawał serca, wrzody żołądka, wrzody dwunastnicy, astma, choroby dermatologiczne itp.); zaburzenia ciśnienia

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE:

małe poczucie własnej wartości; niska samoocena; tendencja do uzależniania się od innych; poczucie alienacji; dążenie do perfekcjonizmu; stosowanie przemocy emocjonalnej wobec innych, dążenie do kontroli innych; izolacja; depresja; poczucie winy; przestępczość

C. ZANIEDBANIE**C.1. BEZPOŚREDNIE KONSEKWENCJE ZANIEDBANIA****SOMATYCZNE:**

zbyt mała waga dziecka; niski wzrost; chroniczne choroby; pasożyty; opóźnienie rozwoju wynikłe z niedożywienia

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE:

poczucie wstydu, inności; trudności w nawiązywaniu kontaktów z otoczeniem; zahamowanie rozwoju psychicznego; poczucie krzywdy

C.2. ODLEGŁE KONSEKWENCJE ZANIEDBANIA**SOMATYCZNE:**

niedorozwój fizyczny; choroby psychosomatyczne

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE:

poczucie krzywdy; poczucie winy; zaniedbanie własnych dzieci; niewykształcenie nawyków czystości; niedocenianie siebie

4. PRZEMOC SEKSUALNA**D.1. BEZPOŚREDNIE KONSEKWENCJE PRZEMOCY SEKSUALNEJ****SOMATYCZNE:**

infekcje dróg moczowo – płciowych bez podłoża organicznego; urazy zewnętrznych narządów płciowych: zaczerwienienia, otarcia naskórka, bolesność; urazy odbytu; urazy pochwy; krwawe stolce; ból przy oddawaniu moczu czy kału; choroby przenoszone drogą

**Projekt współfinansowany ze środków Departamentu ds. Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania
Dyskryminacji Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej**

płciową; infekcje jamy ustnej; przerwanie błony dziewiczej; bóle brzucha; dziwny sposób chodzenia spowodowany bólem krocza; bóle głowy; nudności, wymioty; ciąża; krwawienie narządów rodnych

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE

zbytńia erotyzacja dziecka, znajomość zachowań seksualnych charakterystycznych dla osób dorosłych; prowokacyjne zachowania seksualne w stosunku do dorosłych jak i do rówieśników; erotyczne rysunki lub zabawy dziecka; fobie, lęki koszmary nocne; izolacja; nerwice; depresje; leki związane z daną płcią; zachowania agresywne w stosunku do siebie i innych; problemy szkolne; ucieczki; zachowania przestępcze; prostytutcja; narkomania, alkoholizm; poczucie winy; niska samoocena; odrzucanie siebie

D.2. ODLEGŁE KONSEKWENCJE PRZEMOCY SEKSUALNEJ

SOMATYCZNE:

anoreksja lub bulimia; bezsenność; zaburzenia miesiączkowania; bóle miednicy; bóle głowy

POZNAWCZE, EMOCJONALNE I BEHAWIORALNE

Lęki; psychozy; poczucie winy; alienacja; depresja; próby samobójcze; uzależnianie się od środków chemicznych lub ludzi; nerwice; zaburzenia seksualne: rozwój homoseksualny, brak orgazmu; zaburzenia pożądania u kobiet, impotencja u mężczyzn, biseksualizm, pedofilia, transwestytyzm, prostytutcja, gwałt na innych; sadyzm, psychopatia; stosowanie przemocy seksualnej w życiu dorosłym; negatywne postawy wobec seksu.

PRZEMOC W RODZINIE

PRZEMOC W RODZINIE CHARAKTERYZUJE SIĘ TYM, ŻE:

1. **JEST INTENCJONALNA**

Przemoc jest zamierzonym działaniem człowieka i ma na celu kontrolowanie i podporządkowanie ofiary.

2. **SIŁY SĄ NIERÓWNOMIERNE**

W relacji jedna ze stron ma przewagę nad drugą. Ofiara jest słabsza a sprawca silniejszy.

3. **NARUSZA PRAWA I DOBRA OSOBISTE**

Sprawca wykorzystuje przewagę siły narusza podstawowe prawa ofiary (np. prawo do netykalności fizycznej, godności, szacunku itd.).

4. **POWODUJE CIERPIENIE I BÓL**

Sprawca naraża zdrowie i życie ofiary na poważne szkody. Doświadczanie bólu i cierpienia sprawia, że ofiara ma mniejszą zdolność do samoobrony.

PRZEMOC W RODZINIE MOŻE PRZYBIERAĆ RÓŻNE FORMY.

Poniżej przedstawiamy rodzaje i formy przemocy w rodzinie. Sprawdź, jakich zachowań doświadczyłaś ze strony swojego partnera.

RODZAJE PRZEMOCY	KATALOG ZACHOWAŃ
PRZEMOC FIZYCZNA	popychanie, odpychanie, obezwładnianie, przytrzymywanie, policzkowanie, szczypanie, kopanie, duszenie, bicie otwartą ręką i pięściami, bicie przedmiotami, ciskanie w kogoś przedmiotami, parzenie, polewanie substancjami żrącymi, użycie broni, porzucanie w niebezpiecznej okolicy, nieudzielanie koniecznej pomocy, itp.
PRZEMOC PSYCHICZNA	wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę uczuć, zainteresowania, szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna (kontrolowanie i ograniczanie kontaktów z innymi osobami), domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu i pożywienia, degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie), stosowanie gróźb, itp.
PRZEMOC SEKSUALNA	wymuszanie pożycia seksualnego, wymuszanie nieakceptowanych pieszczot i praktyk seksualnych, wymuszanie seksu z osobami trzecimi, sadystyczne formy współżycia seksualnego, demonstrowanie zazdrości, krytyka zachowań seksualnych kobiety, itp.
PRZEMOC EKONOMICZNA	odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwianie podjęcia pracy zarobkowej, nie zaspakajanie podstawowych, materialnych potrzeb rodziny, itp.

Badania wykazały, że związki, w których kobiety doznają przemocy fizycznej ze strony swoich partnerów, przechodzą przez trzy fazy powtarzającego się cyklu:

1. Faza narastania napięcia

W tej fazie partner jest napięty i stale poirytowany. Każdy drobiazg wywołuje jego złość, często robi awanturę, zaczyna więcej pić, przyjmować narkotyki lub inne substancje zmieniające świadomość. Może poniżać partnerkę, poprawiając swoje samopoczucie. Prowokuje kłótnie i staje się coraz bardziej niebezpieczny. Sprawia wrażenie, że nie panuje nad swoim gniewem. Kobieta stara się jakoś opanować sytuację - uspokaja go, spełnia wszystkie zachcianki, wywiązuje się ze wszystkich obowiązków. Często przeprasza sprawcę. Ciągłe zastanawia się nad tym, co może zrobić, aby poprawić mu humor, uczynić go szczęśliwym i powstrzymać przed wyrządzeniem krzywdy. Niektóre kobiety w tej fazie mają różne dolegliwości fizyczne, jak bóle żołądka, bóle głowy, bezsenność, utratę apetytu. Inne wpadają w apatię, tracą energię do życia, lub stają się niespokojne i pobudliwe nerwowo. Jest to wynik narastania napięcia, które po pewnym czasie staje się nie do zniesienia. Zdarza się, że kobieta wywołuje w końcu awanturę, żeby "mieć to już za sobą".

2. Faza gwałtownej przemocy

W tej fazie partner staje się gwałtowny. Wpada w szał i wyładowuje się. Eksplozję wywołuje zazwyczaj jakiś drobiazg, np. lekkie opóźnienie posiłku. Skutki użytej przemocy mogą być różne - podbite oko, połamane kości, obrażenia wewnętrzne, poronienie, śmierć. Kobieta stara się zrobić wszystko, żeby go uspokoić i ochronić siebie. Zazwyczaj, niezależnie od tego jak bardzo się stara, wściekłość partnera narasta coraz bardziej. Czuje się bezradna, bo ani przekonywanie sprawcy, ani bycie miłą, ani unikanie, ani bierne poddawanie się mu nie pomaga i nie łagodzi jego gniewu. Po zakończeniu wybuchu przemocy, kobieta jest w stanie szoku. Nie może uwierzyć, że to się na prawdę stało. Odczuwa wstyd i przerażenie. Jest oszołomiona. Staje się apatyczna, traci ochotę do życia, odczuwa złość i bezradność.

3. Faza miodowego miesiąca

Gdy sprawca wyładował już swoją złość i wie że posunął się za daleko nagle staje się inną osobą. Szczerze żałuje za to, co zrobił, okazuje skruchę i obiecuje, że to się nigdy nie powtórzy. Stara się znaleźć jakieś wytłumaczenie dla tego, co zrobił i przekonuje ofiarę, że to był jednorazowy, wyjątkowy incydent, który już się nigdy nie zdarzy. Sprawca okazuje ciepło i miłość. Staje się znowu podobny do tego, jaki był na początku znajomości. Przynosi kwiaty, prezenty, zachowuje się jakby przemoc nigdy nie miała miejsca. Rozmawia z ofiarą, dzieli się swoimi przeżyciami, obiecuje, że nigdy już jej nie skrzywdzi. Dbą o ofiarę spędza z nią czas i utrzymuje bardzo satysfakcjonujące kontakty seksualne. Sprawca i ofiara zachowują się jak świeżo zakochana para. Ofiara zaczyna wierzyć w to, że partner się zmienił i że przemoc była jedynie incydentem. Czuje się kochana, myśli, że jest dla niego ważna i znowu go kocha. Spełniają się jej marzenia o cudownej miłości, odczuwa bliskość i zespolenie z partnerem. Życie we dwoje wydaje się piękne i pełne nadziei. Ale faza miodowego miesiąca przemija i znowu rozpoczyna się faza narastania napięcia. Zatrzymuje ona ofiarę w cyklu przemocy, bo łatwo pod jej wpływem zapomnieć o koszmarze pozostałych dwóch faz. Prawdziwe zagrożenie, jakie niesie ze sobą faza miodowego miesiąca jest związane z tym, że przemoc w następnym cyklu jest zazwyczaj gwałtowniejsza.

KRZYWDZENIE DZIECI

Krzywdzenie dzieci przez wiele lat nie zostało przez opinię społeczną rozpoznane jako społeczne zło i w związku z tym stanowiło ukryty problem społeczny.

Sytuacja taka nie jest specyficzna dla Polski - w krajach Europy Środkowowschodniej proces ujawniania problemu krzywdzenia dzieci rozpoczął się, podobnie jak w Polsce, w latach 90. W Stanach Zjednoczonych zainteresowanie środowisk medycznych syndromem dziecka bitego, które bezpośrednio poprzedziło rozpoznanie problemu child abuse, miało miejsce dopiero w latach 60. ubiegłego wieku.

Istotną przyczyną trudności w uznaniu kar fizycznych za społeczne zło jest związana z tym konieczność zakwestionowania utrwalonego przez tradycję oraz sankcjonowanego przez normy obyczajowe i prawne modelu egzekwowania praw rodzicielskich. Według nich "dobro dziecka" bazuje na fizycznym karceniu. Wiąże się z tym obawa o naruszenie relacji wewnątrz tradycyjnej rodziny opartych na wartości posłuszeństwa. Co więcej, przyznanie instytucjom państwowym, czy społecznym, uprawnień do ochrony praw dziecka w rodzinie - co jest nieuniknioną konsekwencją dostrzeżenia problemu ich naruszania - stawia przeciętnego obywatela przed budzącą poczucie zagrożenia możliwością obserwacji jego życia rodzinnego.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na cztery kategorie krzywdzenia dzieci:

1. **Przemoc fizyczna** to wszelkiego rodzaju działania wobec dziecka powodujące nieprzypadkowe urazy (stłuczenia, złamania, zasinienia itp.).
2. **Seksualne wykorzystanie** dzieci to każde zachowanie osoby dorosłej, silniejszej i/lub starszej, które prowadzi do seksualnego zaspokojenia kosztem dziecka. W tym rozumieniu nadużycia seksualne obejmują zachowania ekshibicjonistyczne, uwodzenie, świadome czynienie z dziecka świadka aktów płciowych, zachęcanie do rozbierania się czy oglądania pornografii.
3. **Przemoc emocjonalna** to rozmyślne, nie zawierające aktów przemocy fizycznej zachowania dorosłych wobec dzieci, które powodują znaczące obniżenie możliwości prawidłowego rozwoju dziecka, w tym zaburzenia osobowości, niskie poczucie własnej wartości, stany nerwicowe i lękowe. Do kategorii tego typu zachowań zaliczyć można m.in. wyzwiska, groźby, szantaż, straszenie, emocjonalne odrzucenie, nadmierne wymagania nieadekwatne do wieku i możliwości psychofizycznych dziecka.
4. **Zaniedbywanie** dziecka to niezaspokojenie jego podstawowych potrzeb zarówno fizycznych (właściwe odżywianie, ubieranie, ochrona zdrowia, edukacja), jak i psychicznych (poczucie bezpieczeństwa, miłość rodzicielska, troska).

Ofiarami przemocy w rodzinie są najczęściej kobiety (58%) oraz dzieci do lat 13 (24%). Natomiast sprawcami przemocy są głównie mężczyźni (96%), będący często pod wpływem alkoholu.

KONCEPCJE PSYCHOLOGICZNE WYJAŚNIAJĄCE ZJAWISKO PRZEMOCY I ZACHOWANIE OFIAR

SYNDROM WYUCZONEJ BEZRADNOŚCI

Próbując wyjaśnić bierność osób pozostających przez wiele lat w sytuacji przemocy, można odwołać się do teorii wyuczonej bezradności. Teoria ta została sformułowana przez amerykańskiego psychologa Martina Seligmana, który przez wiele lat pracował nad wyjaśnieniem mechanizmu powstawania bierności i rezygnacji. Pojęcie wyuczonej bezradności sformułował na bazie licznych eksperymentów, jakie przeprowadził na zwierzętach. Uzyskane wyniki [...], dały początek badaniom nad ludzką bezradnością i biernością.

Leonora Walker badała z kolei przez wiele lat zachowania kobiet doznających przemocy w rodzinie. Zauważyła, że na początku pojawiania się aktów przemocy, kobiety podejmowały różne działania mające wpłynąć na zmianę sytuacji („od prośby do groźby”). Dopiero, gdy kobiety nabierały przekonania o nieskuteczności swoich posunięć, rodziło się w nich poczucie bezradności.

Wyuczona bezradność jest poddaniem się, zaprzestaniem działania, które wynika z przekonania, że cokolwiek się zrobi, nie będzie to miało żadnego znaczenia, gdyż zawsze znajdzie się powód do zachowań agresywnych.

Wyuczona bezradność jest najczęstszym objawem u osób doznających przemocy. Bardzo często rozwija się na bazie życiowych doświadczeń. Walker, na podstawie wieloletnich badań, ustaliła listę czynników wysokiego ryzyka rozwoju wyuczonej bezradności, do których zaliczyła:

Doświadczenia z dzieciństwa:

- przemoc fizyczna;
- napaść seksualna lub molestowanie;
- sytuacje traumatyczne (śmierć lub rozwód rodziców, alkoholizm, choroba bliskich itp.);
- kłopoty w nauce;
- problemy zdrowotne.

Doświadczenia wyniesione ze związków w życiu dorosłym:

- przemoc (istotny jest czas trwania, rodzaj i częstość przemocy);
- patologiczna zazdrość;
- gwałt, przymuszanie do nieakceptowanych form współżycia;
- groźby pozbawienia życia.

Nakładanie się na siebie niekorzystnych doświadczeń odgrywa istotną rolę w powstaniu i ujawnianiu się syndromu wyuczonej bezradności. Skutki wyuczonej bezradności, łagodni stopniowe odzyskiwanie przez osobę doznającą przemocy kontroli nad swoją osobą i swoim życiem.

Wyuczona bezradność prowadzi do wielu negatywnych skutków, które mogą przejawiać się w trzech sferach:

1. **Deficyty poznawcze**, które polegają na ogólnym przekonaniu, iż nie ma takich sytuacji, w których możliwa jest zmiana, że w konkretnej sytuacji nic nie można zrobić i nikt nie jest w stanie pomóc;
2. **Deficyty motywacyjne**, które polegają na tym, że osoba zachowuje się biernie, jest zrezygnowana, nie podejmuje żadnych działań, aby zmienić swoją sytuację;
3. **Deficyty emocjonalne**, które objawiają się stanami apatii, lęku, depresji, uczucia zmęczenia, niekompetencji i wrogości.

ZJAWISKO „PRANIA MÓZGU”

Techniki „prania mózgu” znane były już za czasów Platona. Obecnie zjawisko to występuje w wielu dziedzinach życia społecznego: w polityce, w reklamie, w szkoleniach wojskowych, w działalności sekt religijnych, a także w życiu rodzinnym.

W naukach psychologicznych i socjologicznych, termin „pranie mózgu” pojawił się w latach pięćdziesiątych naszego stulecia.

Najczęściej rozumie się go jako:

1. Szereg zabiegów, które celowo są stosowane przez grupę (np. ośrodki karnicze państw, organizacje społeczne i wychowawcze, organizacje polityczne itp.) lub jednostkę, by zmienić czyjeś przekonania, nastawienia, światopogląd (wymuszo na indoktrynacja);
2. Szereg zabiegów stosowanych w celu zmiany osobowości (uczuć, potrzeb, postaw), aby osoba manipulowana działała zgodnie z oczekiwaniami manipulatora.

Badania nad przemocą w rodzinie pozwoliły wyodrębnić najbardziej typowe zachowania sprawców przemocy, stosujących technikę „prania mózgu” do których zalicza się: izolację, monopolizację uwagi, doprowadzenie do wyczerpania, wywoływanie lęku i depresji, naprzemiennosc kary i nagrody, demonstrowanie wszechmocy i wszechwładzy, wymuszanie drobnych przysług.

Konsekwencje „prania mózgu”:

- **Degradacja własnego obrazu** - zabiegi te powodują, że osoby doznające przemocy, zmniejszają swoją aktywność, wycofują się z działania i unikają podejmowania trudnych zadań. Uważają, że są głupie i mało zdolne. Łatwo ulegają sugestiom i manipulacjom. Zmieniają swoje poglądy, przyzwyczajenia, by dostosować się do życzeń sprawcy.

- **Przeżywanie silnego poczucia lęku i zagrożenia** - ofiary mają duże poczucie winy, wstydu i lęku. Od sprawcy oczekują jedynie kary, ponieważ wiedzą, że są pełne wad, a wszystko co robią jest niewłaściwe. Przeżywanie silnego poczucia winy kieruje złość i agresywność w stronę własnej osoby, to z kolei powoduje, że sprawca może czuć się bezkarnie.
- **Wyzwalanie silnych stanów regresji** - regresja jest mechanizmem obronnym, polegającym na nawrotach do zachowań i sposobów działania z wcześniejszych okresów życia. Stosowanie techniki „prania mózgu”, prowadzi do wielu regresywnych zmian w osobowości ofiar. Skutkiem tego jest ich bezradność, zanik krytycznego myślenia, powrót do myślenia życzeniowego, czasami zanik uczuć wyższych. Procesy „prania mózgu” powodują całkowite podporządkowanie, utratę poczucia własnej wartości i własnych przekonań oraz bezkrytyczne przyjmowanie rzeczywistości, wykreowanej przez sprawcę.

Pamiętaj

Przemoc w rodzinie tworzy zamknięty krąg!

Pamiętaj, że ofiara przemocy w rodzinie:

Boi się:

- o swoje życie i zdrowie;
- tego, że nawet jeśli zawiadomi o przestępstwie policję, prokuraturę to i tak nikt nie będzie chciał zeznawać, że widział, słyszał jak ona doznaje przemocy;

Nie wierzy:

- że ktoś chce i może jej pomóc,
- że ma prawo prosić o pomoc,
- że coś się zmieni;

Wstydzi się:

- bo bierze na siebie całą odpowiedzialność za to co się dzieje w jej domu

TY

- możesz przerwać zamknięty krąg milczenia!
- możesz pomóc!
- nie musisz robić tego, co policja, prokurator, psycholog, lekarz.

Ważne jest przede wszystkim to, żebyś :

- wysłuchał osoby, która doznaje przemocy,
- uwierzył w to, co mówi
- zapewnił ją o tym, że ma prawo szukać pomocy
- zawiadomił osoby, które zajmują się udzielaniem pomocy w sytuacjach kryzysowych, czyli:
- Niebieską Linie;

PLATNY PIERWSZY IMPULS: 0 801 1200 02 pon - sob: 10:00-22:00, nd i św: 10:00-16:00.

Tam uzyskasz informacje o tym jak znaleźć miejsce, które pomaga ofiarom przemocy w rodzinie na danym terenie i w jaki sposób zawiadomić o tej sytuacji

- Ośrodek Pomocy Społecznej- znajduje się w każdej gminie

- Policja - wystarczy wykręcić 997
- Prokuratura

PRZEMOC W ŚRODOWISKU SZKOLNYM

Wielu uczniów nie lubi szkoły z powodu złych relacji z nauczycielami i kolegami.

Przyczynami złych relacji w szkole mogą być:

- Niewłaściwy ubiór,
- Zaniedbanie w rodzinie,
- Nieśmiałość,
- Rozpieszczanie przez rodziców,
- Wyniosłość,
- Brak sukcesu w nauce bądź złe oceny,
- Lekceważenie innych ze względu na stan posiadania rzeczy, itp.

Ofiary przemocy w szkole cierpią w milczeniu. Czują osamotnienie i bezsilność, nikt ich nie chroni. Nauczyciele w wielu wypadkach nie wiedzą o tym, że niektórzy uczniowie są prześladowani. Ofiary przemocy boją się skarżyć, żeby nie wywołać zemsty kolegów i nie pogorszyć sytuacji.

Nie powiedzą też nic w domu, boją się odwetu w przypadku, gdyby rodzice interweniowali. Pozostawione więc są najczęściej samemu sobie, chyba, że ktoś z kolegów stanie w jego obronie.

Bardzo często agresja skierowana jest na dzieci w jakiś sposób wyróżniające się, np.: jękanie się, drobna budowa ciała, zbyt dobrze lub zbyt biednie ubrane itd. Ryzyko atakowania jest większe w sytuacjach krańcowości – skraje bogactwo lub skrajna bieda, duży sukces lub wielka porażka, piękno lub brzydota. Psychologowie uważają, że wszelka odmienność budzi w nas zakłopotanie, opór, obawę, niepokój, dlatego często atakuje się osoby odmienne niż my sami.

To, czy dziecko stanie się ofiarą, zależy od stopnia aprobaty danej społeczności dla prześladowań. Bezsilność ofiary może wynikać z braku umiejętności bronięcia się, albo lęku, że tylko rozsierdzi prześladowców.

W placówkach oświatowych występują głównie dwa „kierunki” przemocy. Pierwszy to, tzw. fala związana z obyczajowością uczniowską, drugi skierowany do słabszych, tylko dlatego, że są słabsi.

Około 80 uczniów pada ofiarą agresji – od werbalnej, przez wymuszanie haraczu, odbieranie i niszczenie rzeczy do prześladowań fizycznych.

Uczniowie dręczeni boją się wskazać swoich prześladowców, rodzice również nie reagują w obawie przed zemstą sprawców przemocy. Zadają sobie pytanie; co ważniejsze – dochodzenie sprawiedliwości, karanie sprawcy, czy względny „spokój”. Dziecko przestaje wierzyć w skuteczną pomoc, widzi bezradność swoich rodziców w sytuacji, kiedy jest zagrożone jego zdrowie, traci poczucie bezpieczeństwa, zaczyna wierzyć, że liczy się tylko siła. Możemy powiedzieć, że zaczyna się rodzić kult siły. Dzieci te najczęściej szukają wsparcia w grupach o charakterze destruktywnym, przystosowują się do warunków, jakie dyktują silniejsi.

Coraz więcej osób obojętnieje na przemoc., kieruje się myślą - lepiej udawać, że nie widzi się, nie zauważa sytuacji przemocy. Sprawcy czują się bezkarni.

Brak reakcji nauczycieli na zauważone sytuacje przemocy odbierany jest jako przyzwolenie na przemoc.

Przemoc wobec rówieśników najczęściej stosują ci uczniowie, którym brakuje zainteresowania, troski, opieki, zrozumienia ze strony ich rodziców.

W szkole rzadko się zdarza, że sprawca jest chodzącym ZŁEM, a ofiara niewinnym uosobieniem dobroci. Należy więc unikać szybkiego osadzania i oceniania w kategoriach biało – czarnych.

Zachowanie ofiar często bywa niezrozumiałe, czasami zniechęcające do pomagania, sprawiają wrażenie, że sami nie wiedzą czego chcą, zmieniają swoje decyzje. Trudno jednak wymagać od nich racjonalnego zachowania, kiedy rządzi nimi cały czas strach przed sprawcą. Uwikłani w cykl przemocy tracą oni zdolność realnej oceny swojej sytuacji.

JAK POSTĘPOWAĆ PODCZAS ROZMOWY Z OFIARĄ PRZEMOCY:

- Uświadomić, że doznaje przemocy,
- Uświadomić, że nie musi tego znosić,
- Dać komunikat – „nie jesteś sam”,
- Wysłuchać, zebrać oczekiwania, dać czas,
- Powiedzieć, że przemoc jest karalna, za przemoc odpowiedzialny jest sprawca,
- Dawać propozycje, a nie gotowe rozwiązania.

Działania te można ująć następująco:

- Okazać zainteresowanie
- Nadać komunikat wspierający
- Umówić się na dalszą pomoc.

Czego nie należy robić:

- Okazywać zniecierpliwienia, irytacji,
- Obciążać odpowiedzialnością za to, co się stało,
- Namawiać ofiarę, żeby pogodziła się z sytuacją,
- Okazywać lekceważenie dla faktu przemocy,
- Podważać wiarygodność ofiary,
- Straszyć konsekwencjami typu: przez ciebie on będzie miał obniżoną ocenę.

JAK ROZMAWIAĆ ZE SPRAWCĄ PRZEMOCY:

- Opisać zachowanie,
- Dać szansę wypowiedzenia się,
- Zapewnić, że chcesz mu pomóc,
- Poinformować o konsekwencjach,
- Zebrać propozycje dotyczące wspólnych działań,
- Prowadzić systematyczne rozmowy

Działania te można ująć następująco:

- Wyznaczanie granic,

- Informacje zwrotne,
- Określenie konsekwencji.

Celem tego typu działań jest przerwanie przemocy i pomoc sprawcy w znalezieniu lepszych sposobów odreagowania napięć i zaspokojenia potrzeb.

Nasze uczucia mają wpływ na sposób reagowania, stosunek do sprawcy i ofiary. Nauczyciel przeżywając bezsilność w konfrontacji z przemocą czasami reaguje bez przekonania. Dzieci natychmiast wyczuwają brak zdecydowania, mogą to więc odbierać jako przyzwolenie na przemoc, potwierdzenie „taki już jest los”. Często jednak nauczyciele, uważając, że przemoc należy piętnować - wpadają w złość, dają się ponieść gniewowi i sami stosują przemoc: krzyk, tarmoszenie, obrażanie, potwierdzając tym myśl, że relacje między ludźmi oparte są na sile, na tym kto silniejszy.

Nauczyciele wskazują na następujące przyczyny przemocy nauczycieli wobec uczniów:

- Stres zawodowy,
- Agresja ze strony dzieci,
- Przepracowanie,
- Niewykonywanie przez uczniów poleceń nauczycieli,
- Niedocenianie zawodu,
- Trudności materialne (bieda),
- Niepewność pracy,
- Manipulowanie uczniami i przedmiotowy stosunek do ucznia,

Przyczyny przemocy dzieci wobec innych, w percepcji nauczycieli to przede wszystkim:

- Alkoholizm w rodzinie,
- Bezrobocie,
- Trudności materialne (bieda),
- Telewizja, video, kino,
- Gry komputerowe,
- Pisma młodzieżowe,
- Narkomania,
- Rozbicie rodziny, brak kontaktu ze szkołą, niewydolność wychowawcza rodziny,
- Agresja w rodzinie, znęcanie się nad dziećmi, brak akceptacji, patologia
- Zaburzenia emocjonalne, wady rozwojowe,
- Zemsta za zbyt niskie oceny, poczucie skrzywdzenia
- Właściwości rozwojowe wieku szkolnego.

10 ZASAD PRZECIWDZIAŁANIA PRZEMOCY

1. Wchodzenie w daną sytuację, mieszanie się w nią
2. Osobista konfrontacja
3. Rozdzielanie stron
4. Natychmiastowe ustalenie granic
5. Osobista ocena sytuacji
6. Ocena kryzysu
7. Zatrzymanie agresorów
8. Poważne traktowanie agresji
9. Wyciąganie konsekwencji
10. Pilna obserwacja stron

OFIARA I SPRAWCA PRZEMOCY

NAJCZĘŚCIEJ SPOTKANE TYPY DZIECI - OFIAR PRZEMOCY TO: OFIARY PASYWNE I PROWOKUJĄCE

Cechy ofiary pasywnej:

- jest wrażliwa i nieśmiała
- ostrożna w kontaktach z innymi
- ma trudności z zaistnieniem w grupie rówieśniczej
- jest niepewna i lękowa
- nie potrafi się bronić, atakowana - płacze, wycofuje się, ucieka
- czuje się mało wartościowa, nie potrafi właściwie ocenić swojej sytuacji
- ma poczucie osamotnienia i opuszczenia
- zwykle nie ma w grupie żadnego dobrego przyjaciela
- ma negatywne nastawienie do stosowania przemocy
- może być słabsza fizycznie (dotyczy to zwłaszcza chłopców)
- często ma lepszy kontakt z dorosłymi niż z rówieśnikami
- może mieć bliższe od przeciętnych kontakty z rodzicami, szczególnie z matką (ta bliskość często oznacza nadopiekuńczość)

Cechy ofiary prowokującej:

- ma problemy z koncentracją, skupieniem się
- wyróżnia się niespokojnym zachowaniem, często nadaktywnością
- wprowadza zamieszanie, niepokój
- wytwarza wokół siebie atmosferę irytacji i napięcia
- jej zmienne humory są przyczyną częstych konfliktów z kolegami
- jej zachowanie może być odbierane przez większość grupy jako prowokujące i może powodować negatywne reakcje ze strony innych.

Pamiętaj:

Nikt nie jest winny temu, że stał się ofiarą przemocy.

Każdy ma prawo być wrażliwym, słabym, bezbronnym.

Nikt nie ma prawa użyć w stosunku do niego przemocy.

Dzieci będące ofiarami przemocy bardzo rzadko zwracają się po pomoc do dorosłych. Zazwyczaj boją się swoich prześladowców i cierpią w samotności. Nie wierzą, że ktoś może im pomóc. W tej sytuacji bardzo ważna jest obserwacja ze strony nauczycieli zachowań i postaw uczniów.

DZIECI BĘDĄCE OFIARAMI ZWYKLE:

- są przezywane, wyśmiewane, zmuszane do posłuszeństwa
- podczas kłótni, zaczepek czy bójek reagują często płaczem lub uciekają
- często szukają swoich rzeczy, które są chowane lub niszczone
- mają sińce, zniszczone lub brudne ubranie (zapytane nie potrafią wyjaśnić co się stało)
- przerwy często spędzają same lub w pobliżu dorosłego
- często są wybierani jako ostatni do pracy w grupach lub do drużyn na lekcjach W-F
- wyglądają na nieszczęśliwe
- mają trudności w mówieniu na forum całej klasy
- pogarszają się w nauce
- myślą same o sobie że są "gorsze" wycofują się z kontaktów z innymi
- czują wstyd, że nie potrafią się bronić, załamują się
- są izolowane, tracą zaufanie do otoczenia
- mogą nie mieć żadnego bliskiego przyjaciela
- unikają szkoły, rano skarżą się na bóle głowy, brzucha, tracą apetyt
- spóźniają się do szkoły,
- wracają ze szkoły powoli, często dłuższą drogą.

Doświadczenie bycia ofiarą może mieć istotny wpływ na przyszłe życie dzieci. Dlatego tak ważne jest, aby wychowawcy pomagali im pozbyć się tej obciążającej roli.

MOŻEMY WYRÓŻNIĆ DWA TYPY SPRAWCÓW PRZEMOCY: SPRAWCY AKTYWNI I PASYWNI

Cechy sprawcy aktywnego:

- agresja przejawiana wobec kolegów, także i dorosłych
- zafascynowanie przemocą i jej narzędziami
- akceptacja przemocy
- impulsywność
- potrzeba dominacji
- niski poziom empatii wobec ofiar
- średnie lub nieco wyższe niż przeciętne poczucie własnej wartości
- niski lub przeciętny poziom strachu i niepewności
- uznanie dla siły fizycznej
- większa od innych (zwłaszcza zaś od swoich ofiar) siła i sprawność fizyczna
- przeciętna popularność w klasie (może stopniowo spadać)
- często otoczony "świtą" (2-3 osoby)

Cechy sprawcy pasywnego:

- nie inicjuje, przyłącza się do stosowania przemocy
- niezbyt pewny siebie, w grupie czuje się lepiej.

DZIECI - SPRAWCY PRZEMOCY ZWYKLE:

- dokuczają, ale głównie kierują to do słabszych, bezbronnych kolegów
- lubią dominować i podporządkowywać sobie innych
- są sprawni i zręczni
- łatwo się denerwują i wybuchają
- nie potrafią radzić sobie z trudnościami
- mają trudność z przestrzeganiem ogólnie przyjętych zasad
- często są nastawieni na "nie"
- mają zwykle małe lub żadne poczucie winy
- wobec ofiary brak im zrozumienia, współczucia czy sympatii
- łatwo się kontaktują z otoczeniem
- umieją sprytnie wybrnąć z sytuacji np. oskarżenia
- potrafią udawać

- czerpią korzyści materialne i psychiczne ze swojej przemocy (ofiary dostarczają im np. pieniędzy)
- wobec dorosłych mogą być agresywni lub ugrzeczniejsi.

Często nauczyciele postrzegają uczniów-sprawców przemocy jako "złe, zdemoralizowane jednostki", które należy szybko ukarać. Takie podejście nie sprzyja rozwiązaniu problemu, nie pomaga tym uczniom. Dzieci nie są "złe", jedynie "źle" się zachowują. Tak są wychowywane, takie normy i wzorce wynoszą ze swojego środowiska lub mają poważne problemy osobiste.

PRZYCZYNY STOSOWANIA PRZEMOCY PRZEZ DZIECI

Nie ma jednej konkretnej przyczyny decydującej o tym, że dziecko stosuje przemoc wobec innych.

Ma na to wpływ zespół różnych czynników. Kilka z nich warto wymienić:

- brak ciepła, zaangażowania, zainteresowania sprawami dziecka;
- pobłażliwość i przyzwolenie na agresywne zachowania dziecka wobec innych osób tzw. permissywizm wychowawczy;
- brak jasno wyznaczonych granic w postaci zasad i norm zachowania - jak dziecku wolno postępować a jak nie, co jest dobre, akceptowane przez rodziców, wychowawców, co złe;
- stosowanie agresji i przemocy w kontaktach między dorosłymi i w stosunku do samego dziecka lub wychowanie w duchu "dziecko nie ma głosu";
- rozwiązywanie konfliktów i napięć domowych i klasowych metodami "siłowymi";
- podwójne wzorce zachowań u dorosłych (co innego dziecku mówimy, co innego robimy, np. tezę "nie wolno bić słabszych" wzmocniamy mocnym szarpnięciem, chcąc nauczyć je szacunku - ośmieszamy je na forum klasy);
- przebywanie w grupie, w której lider (pozytywny dla dzieci) stosuje przemoc odnosząc przy tym korzyści, nie tracąc swej popularności a jego zachowania nie spotykają się z negatywnymi konsekwencjami ze strony dorosłych;
- oglądanie programów z aktami przemocy, które nie pokazują cierpienia, krzywdy ofiary ale sprawcę jako atrakcyjną postać godną naśladowania.

Pamiętaj:

Doświadczenie bycia sprawcą przemocy wpływa na przyszłe życie dziecka. Ma ono kłopoty z przestrzeganiem norm i wartości społecznych, wchodzi w konflikt z prawem o wiele częściej niż pozostali. Sprawcy potrzebują pomocy w zmianie swojego zachowania. Nauczyciele mają szansę zastąpić nieakceptowane społecznie zachowania - zachowaniami konstruktywnymi.

POMOC DZIECKU OFIERZE

Pomoc dziecku-ofierze polega przede wszystkim na zapewnieniu mu poczucia bezpieczeństwa - czyli przerwaniu wszelkich aktów przemocy, jakie wobec niego stosowano. Należy porozmawiać z dzieckiem o istniejącej sytuacji oraz zapewnić je, że zrobimy wszystko, aby przemoc więcej się nie powtórzyła. Dziecko może współpracować; opowiedzieć o konkretnych wydarzeniach, wskazać sprawców, ale ma także prawo do milczenia, pozostania z boku, nie angażowania się. To na dorosłych spoczywa obowiązek rozwiązania tego problemu.

Należy informować dziecko na bieżąco, jakie kroki zostały podjęte wobec sprawców podjęte, co już zrobiono i jakie są tego efekty. W wielu przypadkach na rozmowy należy zapraszać rodziców i wspólnymi siłami rozwiązywać problem.

DZIECKO – OFIARĘ MOŻNA DODATKOWO WSPIERAĆ NA KILKA SPOSOBÓW:

- **okazywanie zainteresowania**

Można rozmawiać z dzieckiem, okazać zrozumienie dla jego uczuć i opowiedzieć o podjętych krokach zaradczych.

- **pozytywne wzmocnianie i dodawanie mu odwagi**

Można pokazać dziecku jego mocne strony i podać przykłady różnych sukcesów. Dzieci - ofiary przemocy posiadają zwykle zaniżone poczucie własnej wartości i nie doceniają siebie. Umiejętne i systematyczne dowartościowywanie może wspomóc budowanie wiary w siebie i dostarczać nowej energii do stawiania czoła problemom.

- **uczenie umiejętności reagowania w sytuacjach znęcania się**

Można dawać dziecku wskazówki dotyczące reagowania na zaczepki innych. Czasami ofiara nie uświadamia sobie, że mówi cichym głosem. Nie wie, co może odpowiedzieć na żarty skierowane pod jej adresem. Można pokazać różne możliwości zachowania w takiej sytuacji, wykorzystując scenki, można je również przećwiczyć z dzieckiem.

- **pokazywanie zachowań prowokujących**

W przypadku ofiary prowokującej, pomoc polega dodatkowo na uświadomieniu jej własnej roli w wyzwaniu agresji innych. Można wskazać dziecku konkretne zachowania prowokujące innych do używania przemocy. I wspólnie z nim pomyśleć, w jaki sposób można je powstrzymać.

CZEGO NALEŻY UNIKAĆ PODCZAS ROZMÓW Z DZIECKIEM - OFIARĄ:

- **przypisywania dziecku winy za zaistniałą sytuację**

Wypowiedzi typu: "Dlaczego nie masz koleżanek?", "Nie mogłaś powiedzieć im, żeby cię zostawili w spokoju", "Może to twój problem i powinnaś iść do psychologa" przyczyniają się dodatkowo do pogłębienia smutku i obniżenia poczucia własnej wartości dziecka. Wszystkie te dzieci chciałyby umieć nawiązywać przyjaźnie i bronić się, ale będąc w roli ofiary nie potrafią tego.

- **bagatelizowania problemu dziecka**

Z punktu widzenia dorosłych, wiele nieprzyjemnych sytuacji, które przydarzają się ofierze wydaje się prostych do rozwiązania. Trudno zrozumieć, że dziecko ma z czymś takim problem i stąd pojawiające się wypowiedzi: "Nie przesadzaj", "Robisz z tego tragedię", "No, nie przejmuj się tym tak, nos do góry, będzie lepiej". Takie zdania powodują, że dziecko prawdopodobnie więcej nie przyjdzie porozmawiać, ani nie opowie mu o nowych faktach.

- **dawania "dobrych" rad**

Jeśli dorosły nie jest w stanie pomóc dziecku, nie poznał wystarczająco dobrze całej sytuacji, nie powinien udzielać dziecku szybkich, powierzchownych rad typu: "Jak będą chcieli od ciebie pieniądze, to powiedz im, że im nie dasz", "Musisz się zaprzyjaźnić z jakąś koleżanką z klasy i z nią wracać do domu", "Po prostu nie zwracaj uwagi na ich zaczepki". Takie wypowiedzi dają do zrozumienia dziecku, że zdane jest na własne siły i nie ma co liczyć na pomoc.

Pamiętaj:

W wielu przypadkach dzieci-ofiary są niechętne jakimkolwiek rozmowom o swojej sytuacji. Powody takiego zachowania są różne: lęk przed zemstą sprawców, nieśmiałość, zbyt trudny temat, małe zaufanie do nauczyciela, złe doświadczenia itp. W żadnym wypadku nie należy zmuszać dziecka do mówienia, trzeba uzbroić się w cierpliwość i delikatnie próbować różnych sposobów porozumienia.

- **hierarchia konsekwencji**

Konsekwencje / kary za nieprzestrzeganie norm powinny mieć także swoją hierarchię (od mniej do bardziej dotkliwych) a także być dostosowane do konkretnego sprawcy - powinien być zawsze poinformowany co go czeka, jeśli znów użyje przemocy.

W pracy ze sprawcą najważniejsze jest, aby pomóc mu zastąpić dotychczasowe zachowania przemocowe - zachowaniami pozytywnymi. Bez tego przemoc nie zniknie. Taka praca wymaga czasu, zaangażowania, często pracy zespołu osób oraz pewnej wiedzy psychologicznej i pomysłowości.

Pracę ze sprawcą należy rozpocząć od dokładnego zdiagnozowania przyczyn stosowania przemocy i dostosować do nich różne działania wychowawcze, np.:

- dowartościowywać słownie pozytywne zachowania,
- tworzyć specjalne sytuacje i organizować zajęcia, które pomogą mu nauczyć się zaspokajania swoich własnych potrzeb w pozytywny sposób (np. potrzeby dominacji),
- pomagać w rozwijaniu talentów i wykorzystywaniu mocnych stron dla dobra innych.

Można pomóc dziecku w rozwiązaniu jego osobistych problemów poprzez:

- ułatwienie kontaktu z psychologiem, terapeutą,
- znalezienie grupy socjoterapeutycznej / edukacyjnej / terapeutycznej.

RADY DLA DZIECKA, UCZNIĄ – OFIARY PRZEMOCY

SPOSOBY NA PRZEMOC

- **Spróbuj ignorować to, co mówią sprawcy**, udawaj, że cię to wcale nie obchodzi. Nie pokazuj, że jesteś smutny lub zły. Twoje zdenerwowanie sprawia im satysfakcję i zachęca do dalszego atakowania.
- **Staraj się wyglądać na pewnego siebie** - chodź wyprostowany (plecy proste, podniesiona głowa). Możesz ćwiczyć taką postawę w domu, przed lustrem. Pamiętaj, że sprawcy poszukują uczniów wyglądających na takich, którzy się przestraszą i nie obronią.
- **Ćwicz swój głos** - odpowiadaj pewnym i mocnym głosem, postaraj się patrzeć sprawcom w oczy. Często osoby w twojej sytuacji mówią cicho i nieśmiało, a to może zachęcać sprawców do dalszego zaczepiania.
- **Jeśli ci dokuczają** - najlepiej odejść. Nie przejmuj się, co o tobie pomyślą. Pamiętaj, im dłużej będziesz stał i słuchał tym większą zabawę będą mieli sprawcy.
- **Miej przygotowaną odpowiedź** np.: "Dziewczyny, nie macie nic innego do roboty?", "To nie jest w porządku wyśmiewać się z kogoś", "Możesz sobie mówić co chcesz, mnie to nie obchodzi".
- **Powiedz krótko i stanowczo**, że się nie zgadzasz na takie traktowanie np.: "Nie mów tak do mnie", "Nie zgadzam się", "Nie nazywam się tak".
- **Spróbuj być dowcipny**. Poczucie humoru jest często najlepszą "bronią" na agresję. Jeśli potrafisz śmiać się w takiej sytuacji, sprawcy widzą, że się niczym nie przejmujesz. Prawdopodobnie zostawią cię wtedy w spokoju. Poćwicz takie odpowiedzi w domu.
- **Spróbuj zaskoczyć sprawców**. Zrób coś, co zbije ich z tropu, zdziwi np. udawaj, że nie dosłyszysz ("Co mówicie? Głośniej. Ale, że co ja robię? Nic nie słyszę. itd.); upozoruj, że mdlejesz ("Chłopaki, kręci mi się w głowie od tego przezywania, chyba zemdleję"); może zmień temat ("Widzieliście nową wersję Warhammera?") itp.

- **Powiedz o tym swojemu przyjacielowi** lub dobremu koledze / koleżance. Będziesz czuł się o wiele lepiej, gdy podzielisz się swoim zmartwieniem. Poproś o pomoc i radę. Czasem wystarczy wspólne spędzanie czasu na przerwach. Sprawcy częściej atakują pojedynczych uczniów.
- **Poradź się rodziców lub kogoś bliskiego.** Opowiedz im o swoim kłopotcie. Dorośli mają różne, sprytne pomysły, jak rozwiązać taki problem. Warto skorzystać z ich wiedzy.

Istnieją też groźniejsze sytuacje, np. wyłudzenie pieniędzy, próby pobicia. Co wtedy?

- **Nie daj się sprowokować do walki.** Twoja sytuacja może się pogorszyć (zostaniesz zraniony, będą cię dalej prześladować). Sprawcy są często silniejsi i mają pomocników. Spróbuj wykorzystać opisane wyżej sposoby albo uciekaj.
- **Trzymaj się jakiejś grupy uczniów.** Być może sprawcy nie odważą się wtedy do ciebie podejść.
- Jeśli chcą pieniędzy i **grożą pobiciem - lepiej oddaj im to, co masz.** Twoje zdrowie jest ważniejsze od kilku złotych. O każdej z takich sytuacji **poinformuj dorosłych. Takie zachowania to już przestępstwo.** Dorośli powinni natychmiast zareagować.

Jeśli wykorzystales różne sposoby obrony, a sprawcy ciągle ci dokuczają - koniecznie powiedz o tym dorosłym.

Powiedz rodzicom, komuś bliskiemu, wychowawcy, innemu nauczycielowi.

Potrzebujesz ich pomocy. Nie cierp w samotności.

Im szybciej to zrobisz, tym szybciej przemoc może się skończyć.

Pamiętaj:

- Informowanie dorosłych **nie jest żadnym donoszeniem na kolegów** ale szukaniem pomocy. Sprawcy postępują źle, łamią normy i powinni ponieść odpowiednie konsekwencje.
- **Nie jesteś skarżypytą, walczysz o bezpieczeństwo** w szkole. Mówiąc o przemocy dorosłym, pomagasz także innym dzieciom, które spotyka to samo.

Jeśli nikomu o tym nie mówisz - **krzywdzisz siebie i chronisz sprawców.**

POSTAWY NAUCZYCIELI SPRZYJAJĄCE POWSTAWANIU AGRESJI

1. Unikanie w szkole miejsc o szczególnie wysokim ryzyku występowania przemocy.
2. Ignorowanie skarg uczniów o tym, że grozi im niebezpieczeństwo.
3. Ignorowanie choćby minimalnych przejawów przemocy, poniżanie, zastraszanie, tyranizowanie.
4. Ignorowanie gróźb uczniów o planowanych atakach przemocy.
5. Ignorowanie pogłosek o uczniach, którzy mogą posiadać niebezpieczne narzędzia.
6. Brak działań w przypadkach przemocy ze strony uczniów lub nie informowanie o tego rodzaju zajściach.
7. Usprawiedliwianie agresywnych zachowań niektórych uczniów jako uzasadnione.
8. Zachowanie autorytarne i nieadekwatne do przeżywanych uczuć.

ZAPOBIEGANIE AGRESJI

**Reagowanie na każdy przejaw agresji.
Brak reakcji jest przyzwoleniem na zachowania agresywne.**

- Określenie zasad – kontrakt, normy (niewielka liczba, uzgodnione, informujące o konsekwencjach, obowiązkowe, ogłoszone, widoczne).
- Wychowawca jako osoba zapewniająca bezpieczeństwo.
- Strategie nauczania dostosowane do indywidualnych możliwości
- Udział w szkoleniach (np. trening zastępowania agresji).
- Wymiana informacji z uczniami (zasady, problemy, program).
- Kontakt z uczniami poza zajęciami.
- Inicjowanie współpracy z rodzicami.
- Widoczność i dostępność dyrektora szkoły dla nauczycieli i uczniów.
- Wsparcie dyrektora i administracji dla nauczycieli.
- Sprawiedliwa i konsekwentna reakcja na skargi nauczycieli i uczniów.
- Jasny podział obowiązków pomiędzy nauczycieli i administrację.
- Skuteczny system informacji i obserwacji.
- Organizowanie i finansowanie szkoleń w zakresie umiejętności psychospołecznych.
- Zespół ds. bezpieczeństwa w szkole

- Inspirowanie działań ukierunkowanych na współpracę z osobami i instytucjami poza szkolnymi(rodzice, poradnia, policja).

CECHY SKUTECZNEGO NAUCZYCIELA

- Świadomość siebie i swojego systemu wartości.
- Świadomość własnej emocjonalności.
- Dostarczanie wzorców zachowań.
- Zainteresowanie ludźmi i ich sprawami, jasne zasady etyczne, poczucie odpowiedzialności.
- Refleksyjność: zdolność krytycznego spojrzenia na siebie samego.
- Pozytywny stosunek i okazywanie szacunku.
- Jasne przekazywanie norm.
- Sprawiedliwość.
- Cierpliwość.
- Pozytywne wzmocnienia.
- Modelowanie pozytywnych zachowań.
- Stanowczy brak akceptacji dla zachowań agresywnych i przemocowych.

PODSUMOWANIE

Przemoc stała się w wielu miejscach poważnym problemem wymagającym skutecznego przeciwdziałania. Sporadyczne akcje lub nieskoordynowane działania pojedynczych osób już nie wystarczą w jego rozwiązaniu.

Badania przeprowadzone przez nasze Stowarzyszenie STOP w warszawskich szkołach podstawowych wykazały, że:

- około 85% uczniów zetknęło się z przemocą rówieśniczą na terenie swojej szkoły,
- 35% dzieci znalazło się (raz lub kilka razy) w roli "ofiary przemocy"- z tego 1/4 doświadczała przemocy kilka razy w tygodniu,
- 1/3 ofiar nigdy nikomu nie powiedziała o swojej sytuacji.

Co jest zatem niezbędne?

Niezbędne jest, aby każda placówka posiadała własny, skuteczny system przeciwdziałania przemocy. System, który pozwoli podejść do problemu w sposób całościowy. Dzięki niemu będzie mogła skutecznie promować wśród dzieci i młodzieży postawy antyprzemocowe, wspierać rodziców w rozwiązywaniu problemów wychowawczych, chronić najsłabszych, a nauczyciele, wychowawcy będą stanowić zwarty zespół posługujący się "tym samym językiem" i metodami działania.

PRZECIWDZIAŁANIE ZACHOWANIOM AGRESYWNYM:

- konsekwentne reagowanie na przejawy agresji
- konsekwentne wynagradzanie prospołecznych zachowań,

- trening umiejętności społecznych (grupy, które się tworzy aby uwrażliwić na innych)
- trening wyrażania złości,
- ćwiczenie empatii,
- uczenie społecznie akceptowanych form radzenia sobie z napięciem.

ZADANIA POLSKICH INSTYTUCJI I SŁUŻB SPOŁECZNYCH W DZIEDZINIE PRZECIWDZIAŁANIA PRZEMOCY W RODZINIE

POLICJA

Do podstawowych zadań policji należy m.in.:

1. ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra,
2. inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami pozarządowymi.
3. wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców.

Działania chroniące ofiary przemocy domowej podejmowane przez policję zgodnie z obowiązującym prawem:

- interwencja,
- sporządzenie dokładnego opisu zdarzenia (notatka urzędowa),
- zatrzymanie sprawców przemocy domowej stwarzających w sposób oczywisty zagrożenie dla życia bądź zdrowia ofiar, a także mienia,
- wszczęcie postępowania przygotowawczego przeciwko sprawcy przemocy w przypadku zgłoszenia lub stwierdzenia popełnienia przestępstwa,
- zabezpieczenie dowodów popełnienia przestępstwa,
- podjęcie działań prewencyjnych wobec sprawcy przemocy,
- udzielenie informacji ofiarom o możliwości uzyskania pomocy.

Osoby wzywające policję mają prawo do:

- uzyskania od policjantów zapewnienia doraźnego bezpieczeństwa,
- uzyskania informacji, kto przyjechał na wezwanie - numer identyfikacyjny policjantów, nazwa i siedziba jednostki,
- wykorzystania dokumentacji interwencji policyjnej jako dowodów w sprawie karnej przeciw sprawcy przemocy,
- zgłoszenia interweniujących policjantów na świadków w sprawie sądowej.

PROKURATURA

Osoby poszkodowane na skutek przemocy domowej, a także świadkowie mogą złożyć w prokuraturze bądź na policji zawiadomienie o przestępstwie ściganym w trybie publiczno-skargowym lub wnioski o ściganie przestępstwa (dotyczy to przestępstw ściganych na wnioski osoby poszkodowanej). W przypadku uzasadnionego podejrzenia, że popełniono przestępstwo prokuratura wspólnie z policją ma obowiązek:

- wszcząć postępowanie przygotowawcze mające na celu sprawdzenie czy faktycznie popełniono przestępstwo,
- wyjaśnienia okoliczności czynu,
- zebrania i zabezpieczenia dowodów,
- ujęcia sprawcy,
- w uzasadnionym przypadku zastosować środek zapobiegawczy wobec sprawcy przemocy w postaci: dozoru policyjnego, tymczasowego aresztowania.

DZIAŁALNOŚĆ GMIN

Obowiązek przeciwdziałania przemocy w rodzinie, szczególnie w rodzinie z problemem alkoholowym, spoczywa także na samorządach lokalnych. Zgodnie ze znowelizowaną Ustawą o Wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, do zadań własnych gminy należy m.in. udzielanie rodzinom, w których występują problemy alkoholowe, pomocy psychologicznej i prawnej, a w szczególności ochrony przed przemocą w rodzinie. Możliwości działań na rzecz pomocy ofiarom przemocy domowej podejmowanych na terenie gmin:

1. Udostępnienie rodzinom, w których występuje przemoc, pomocy psychospołecznej i prawnej, poprzez:

a) tworzenie i prowadzenie:

- punktów informacyjno-konsultacyjnych
- schronisk dla ofiar przemocy domowej
- ośrodków interwencji kryzysowej
- telefonów zaufania
- programów środowiskowych

b) inicjowanie powstawania i wspieranie:

- organizacji społecznych pomagających ofiarom przemocy domowej,
- grup wsparcia dla ofiar przemocy domowej,

Zadania te powinny być umieszczone w Gminnym programie rozwiązywania problemów alkoholowych. Na realizację tego programu gmina przeznaczona środki z opłat za zezwolenia na sprzedaż alkoholu.

2. W przypadku gdy aktem przemocy towarzyszy picie alkoholu należy powiadomić gminną komisję rozwiązywania problemów alkoholowych, która zgodnie z prawem powinna:

- przeprowadzić dokładne rozeznanie sytuacji (wywiad środowiskowy),
- wezwać osobę nadużywającą alkoholu i stosującą przemoc na rozmowę ostrzegawczą, informującą o prawnych konsekwencjach stosowania przemocy wobec bliskich,
- udzielić wsparcia socjalnego, psychologicznego, prawnego osobom poszkodowanym,
- poinformować członków rodzin o możliwościach szukania pomocy w zakresie problemów alkoholowych i przemocy domowej,
- prowadzić dokumentację przypadku,
- w przypadku stwierdzenia bądź podejrzenia popełnienia przestępstwa powiadomić organy ścigania,
- w razie konieczności powiadomić policję i wnioskować o objęcie rodziny działaniami zgodne z kompetencjami, np. wizyty dzielnicowego,
- w razie konieczności powiadomić ośrodek pomocy społecznej i wnioskować o objęcie rodziny działaniami zgodne z kompetencjami,
- wnioskować do sądu rejonowego o zastosowanie, wobec osoby uzależnionej od alkoholu, obowiązku poddania się leczeniu w zakładzie leczenia odwykowego,
- współpracować z innymi instytucjami i organizacjami pomagającymi ofiarom przemocy domowej w środowisku lokalnym,

POMOC SPOŁECZNA

Celem działania pomocy społecznej (zgodnie z Ustawą o pomocy społecznej) jest umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenia trudnych sytuacji życiowych, których

same nie są w stanie pokonać, a także zapobieganie powstawaniu tych sytuacji. Pomoc społeczna jest udzielana między innymi w przypadku przemocy w rodzinie. Przemoc domowa jest przyczyną dysfunkcji rodziny, a także może być konsekwencją dysfunkcji o innym podłożu. Pomocy społecznej udziela się także w przypadku: ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, alkoholizmu, narkomanii, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. Wszystkie te sytuacje mogą sprzyjać występowaniu przemocy wobec bliskich bądź z niej wynikać. W strukturach lokalnych działają Miejskie lub Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej. Bezpośrednią pomocą rodzinom i osobom potrzebującym zajmują się pracownicy socjalni działający zgodnie z ustaloną rejonizacją. W ramach swoich kompetencji i zadań pomoc społeczna:

- przeprowadza wywiad środowiskowy umożliwiający diagnozę sytuacji rodziny lub osoby. (Niebieska karta – załącznik do wywiadu),
- przygotowuje wszechstronny plan pomocy,
- monitoruje efekty podjętych działań,
- pomaga w załatwianiu spraw urzędowych i innych ważnych spraw bytowych,
- udziela szeroko rozumianego poradnictwa, np. prawnego, psychologicznego lub wskazuje miejsca gdzie można uzyskać taką pomoc,
- udziela informacji o przysługujących świadczeniach i formach pomocy
- w uzasadnionych przypadkach:
 - udziela pomocy finansowej w formie zasiłków stałych, okresowych, celowych,
 - udziela pomocy rzeczowej, np. przekazanie odzieży, żywności,
 - udziela zasiłków i pożyczek na ekonomiczne usamodzielnienie się
- informuje o możliwościach uzyskania pomocy w środowisku lokalnym,
- wskazuje miejsca zajmujące się pomaganiem ofiarom przemocy domowej, w tym możliwości otrzymania schronienia, np. w schroniskach, hostelach, ośrodkach,
- w razie potrzeby bądź na życzenie zainteresowanych zwraca się do policji o podjęcie działań prewencyjnych wobec sprawcy, zgodnie z kompetencjami policji,
- w przypadku stwierdzenia bądź podejrzenia popełnienia przestępstwa powiadamia organy ścigania,
- może organizować i prowadzić, np. punkty informacyjne, ośrodki pomocy, grupy wsparcia dla ofiar przemocy domowej, świetlice dla dzieci,
- współpracuje z innymi instytucjami i organizacjami.

SŁUŻBA ZDROWIA

Głównym zadaniem służby zdrowia jest ochrona zdrowia pacjenta. Zjawisko przemocy domowej kwalifikuje się do zakresu sytuacji objętych świadczeniami zdrowotnymi ponieważ: a) bardzo często towarzyszą mu wyraźne uszkodzenia zdrowia somatycznego, b) zawsze występują poważne uszkodzenia zdrowia psychicznego. W dziedzinie pomocy ofiarom przemocy domowej, oprócz zadań podstawowych, takich jak np. udzielenie pomocy medycznej, istotne jest:

- rozpoznanie sygnałów świadczących o występowaniu przemocy, szczególnie gdy ofiary bądź świadkowie próbują to ukryć,
- umiejętność przeprowadzenia rozmowy umożliwiającej rozpoznanie form przemocy i częstotliwości jej występowania,
- poinformowanie ofiar o możliwościach szukania pomocy,
- wystawienie na prośbę poszkodowanych zaświadczenia lekarskiego o stwierdzonych obrażeniach.
- poinformowanie ofiar o miejscach i warunkach wystawienia obdukcji,
- w przypadku stwierdzenia takiej konieczności lub na prośbę poszkodowanych powiadomienie innych służb np. pomocy społecznej, policji, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych
- w przypadku stwierdzenia podczas badania lub podejrzenia popełnienia przestępstwa, np. ślady ciężkiego uszkodzenia ciała, ślady podejranych oparzeń, wykorzystania seksualnego, powiadomienie organów ścigania.

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE

Informacja o działalności lokalnych organizacji pozarządowych powinna być dostępna w każdej gminie, w przychodni, poradni, szkole, komisariacie, itp. Organizacje pozarządowe to są głównie stowarzyszenie, fundacje, kluby. W zakresie pomocy ofiarom przemocy domowej organizują:

- telefony zaufania, punkty informacyjno - konsultacyjne, ośrodki pomocy, schroniska, hostele, świetlice dla dzieci

W ramach swojej działalności oferują, m.in.:

- pomoc psychologiczną, w grupie i kontakcie indywidualnym,
- pomoc prawną, w tym pisanie pozwów, wniosków
- pomoc socjalną
- grupy wsparcia,
- grupy samopomocowe,
- pomoc socjoterapeutyczną dla dzieci,
- udział w prowadzeniu wywiadów środowiskowych,

- udział w pracach zespołów pomagających ofiarom przemocy np. przy gminnej komisji czy ośrodku pomocy społecznej,
- udział w interwencjach,
- pilotowanie przypadków,
- pomoc w załatwianiu spraw urzędowych i innych

WSPÓŁPRACA SŁUŻB I INSTYTUCJI:

Ofiary przemocy domowej potrzebują zwykle pomocy psychologicznej, prawnej, materialnej, socjalnej, medycznej, a także wsparcia. Niezmiernie istotna jest współpraca i przepływ informacji pomiędzy różnymi instytucjami i organizacjami zajmującymi się pomaganiem ofiarom przemocy domowej, a co za tym idzie tworzenie koalicji lokalnych. Czynniki sprzyjające podniesieniu skuteczności pomocy ofiarom przemocy domowej świadczonej przez różna służby:

- tworzenie zespołów pomocowych składających się z przedstawicieli różnych instytucji, np. policjant, pracownik socjalny, lekarz, pedagog,
- znajomość miejsc, osób, możliwości udzielenia pomocy w środowisku lokalnym,
- przekazywanie i zbieranie informacji od poszczególnych osób i instytucji pomagających rodzinom,
- konsekwentne egzekwowanie świadczeń wynikających z zadań i kompetencji poszczególnych instytucji,
- podnoszenie kwalifikacji pracowników w dziedzinie zjawiska przemocy domowej oraz sposobów skutecznej interwencji i możliwości pomocy,
- odpowiednia dokumentacja poszczególnych przypadków, form udzielania pomocy i efektów. Uwaga: odpowiednio prowadzona dokumentacja jest niezwykle pomocna w ewentualnym postępowaniu karnym przeciwko sprawcy.

INFORMACJE PRAWNE

PRAWO ŚCIGA SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW PRZECIWKO OSOBOM BLISKIM ZA:

art. 207 §1 k.k. Znęcanie się fizyczne lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny - podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat (ścigane z urzędu)*.

art. 191 §1 k.k. Kto stosuje przemoc wobec osoby lub groźbą bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia - podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 (ścigane z urzędu)*.

art. 197 §1 k.k. Kto przemocą lub groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10 (ściganie na następuje na wniosek pokrzywdzonego)**.

art. 209 §1 k.k. Kto uporczywie uchyla się od wykonywania ciężącego na nim z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego obowiązku opieki prze niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby i przez to naraża ją na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych - podlega karze pozbawienia wolności do lat 2 (ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego)**.

* ściganie z urzędu polega na tym, że prokurator i policja prowadzą postępowanie niezależnie od woli i zgody osoby pokrzywdzonej. Wycofanie skargi lub odmowa zeznań nie jest podstawą do umorzenia postępowania, jeśli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniono przestępstwo.

**ściganie na wniosek polega na tym, że bez wniosku osoby pokrzywdzonej postępowanie w danej sprawie nie może być wszczęte.

BIBLIOGRAFIA

- Wolińska J.M., *Agresywność młodzieży, problem indywidualny i społeczny*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004
- Kuźma J., Szarota Z., *Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży oraz w instytucjach społeczno – opiekuńczych*, WSP, Kraków 1998
- Zarzour K., *Gnębiciel ze szkolnego boiska*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2006
- Gilligan J., *Wstyd i przemoc. Refleksje nad śmiertelną epidemią*. Media Rodzina.
- Ranschburg J., *Lęk, gniew, agresja*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne,
- Warszawa 1993
- Goldstein Arnold P, Glick B., Gibbs John C., *Program zastępowania agresji*, Sowa – Druk 2004
- Rosenberg Marshall B., *Porozumienie bez przemocy. O języku serca*. Jacek Santorski & CO Wydawnictwo, Warszawa 2003
- Danilewska J., *Agresja u dzieci – Szkoła porozumienia.*, WSiP, Warszawa 2002
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2005
- Krahe B., *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006
- Surzyński J., *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjologiczne*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno – Pedagogicznej, Warszawa 2000
- Herzberger Sharon D., *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 2002
- Brown R., *Procesy grupowe. Dynamika wewnątrzgrupowa i międzygrupowa*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006
- Niemczycka K., Santorski J., *Emocje, charaktery i ...geny*. Jacek Santorski & CO Wydawnictwo, Warszawa
- Rejzner A., *Agresja w szkole, spojrzenie wieloaspektowe*, Wydawnictwo WSP TWP, Warszawa 2004
- Madanes C., *Przemoc w rodzinie. Psychoterapia sprawców i ofiar.*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003
- Jędrzejewski M., *Subkultury a przemoc*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”
- Ackerman Robert J., Pickering Susan E., *Zanim będzie za późno : przemoc i kontrola w rodzinie.*, Gdańsk 2002.

- Badura - Madej W., Dobrzyńska - Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie : interwencja kryzysowa i psychoterapia.* ,Wyd. 2. Kraków 2000.
- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa 1999.
- *Formy pomocy dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym* : materiały z konferencji naukowej, która odbyła się w Kielcach w dniach 22-23 maja 2001 r. T.I-II. Pod red. Bożeny Matyjas., Kielce 2002.
- Hellinger B., Ten Hovel G.,*Praca nad rodziną : metoda Berta Hellingera.*, Gdańsk 2003.
- Lipowska -Teutsch A., *Rodzina a przemoc.* ,Warszawa 1990.
- Madames Cloe, *Przemoc w rodzinie : psychoterapia sprawców ofiar*, Gdańsk 2003.
- *PEDAGOGIKA rodziny u progu XXI wieku : rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań.* Praca zbiorowa pod red. Andrzeja W. Jenke. Toruń 2004.
- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy.*, Warszawa 1999.
- Rossenberg Marshall B., *Porozumienie bez przemocy : o języku serca.* ,Warszawa 2003.
- Simon Fritz B., Stierlin Helm, *Słownik terapii rodzin* , Gdańsk 1998.
- Szpinger M., Laurman - Jarząbek E., Drapała A., *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie : diagnoza i propozycje rozwiązań systemowych w środowisku lokalnym.*, Kielce 2005.
- *ZABURZENIA rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie : rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich.* Pod red. Doroty Iwaniec, Jerzego Szmagałskiego. ,Warszawa 2002.
- *ZAGROŻENIA życia rodzinnego.* Pod red. Grażyny Poraj i Jana Rostowskiego. Łódź 2003.
- Wallerstain Judith S., Blakeslee Sandra, *Rozwód, a co z dziećmi jak uchronić własne dzieci przed negatywnymi skutkami rozvodu.*, Poznań cop.2005.
- Olweus D., *Mobbing, fala przemocy w szkole*, Warszawa 1998
- Borba Michele, *Koniec ze złym zachowaniem. 38 trudnych zachowań i sposoby, jak im zaradzić*, 2003
- Kołodziejczyk J., *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole.*, Warszawa 2004
- Papież J., Płukis A., *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek